

Herbeville marsall útja Erdély felé 1705 őszén.

II. Rákóczi Ferenc felkelésének harcaiban, az Erdélyben elhelyezett császári csapatok sorsa mindenkor nagy gondot okozott a bécsi Udvari Haditanácsnak. Ez a hadszíntér feküdt legtávolabb Bécstől s az ott folyó eseményekre az Udvari Haditanács már csak azért sem gyakorolhatott állandó befolyást, mert a Dunántúl és a nagy Alföldön folyó kurucharcok miatt, közvetlenül érintkezni Rabutin marsallal, az erdélyi császári csapatok parancsnokával, nem lehetett. A felkelés első két esztendejében (1703, 1704-ben) bár rendszeres hadműveletek Erdély földjén még nem folytak és Rákóczi oda rendes sereget nem is küldhetett, Rabutin helyzete mindjobban tarthatatlanná vált. Állandóan és folytonosan kért ugyan az Udvari Haditanácstól csapatokat, pénzt, de hasztalan. Kezdetben Bécs nem is nagyon törődött az erdélyi eseményekkel, mert fontosabb volt neki az osztrák és morva határhoz közelebb lejátszódó, tehát Bécset közvetlenül fenyegető harcok irányítása. Amikor azonban az erdélyi rendek 1704-ben Rákóczit fejedelemmé választották, az Udvari Haditanács politikai szempontból sem hagyhatta Erdélyben elszigetelve táborozó seregszortját oltalom nélkül, mert Rabutin 1704 végén már csak igen kis területen (Nagyszében, Fogaras, Brassó) tudta megóvni a császár hűségén maradt részeket a mindjobban szaporodó kurucok támadásai ellen.

1705 tavaszán Bécsben már komolyan elhatározták azt, hogy Rabutint felszabadítják szorongatott helyzetéből. Ezért a Heister utódjául kinevezett Herbeville Lajos gróf tábornagynak az Udvari Haditanács határozottan megparancsolta azt, hogy Budán keresztül sürgősen vonuljon Nagyvárad felé s ha azt a kurucok körülzárásától felszabadította, siesen Erdélybe s egyesüljen ott Rabutin seregével.

Herbeville marsall nem szívesen vállalta ezt a megbízást s alkalmat keresett arra, hogy nélkülözhetetlenségét a felvidéki hadszíntéren bebizonyítsa. Javaslatát egy, Lipótvár felmentését célzó expedíció érdekében, az Udvari Haditanács ugyan elfogadta, de továbbra is fenntartotta azt a parancsát, hogy Herbeville minél előbb vonuljon Erdélybe.

Lipótvár felmentését Herbeville 1705 augusztus első napjaiban sikeresen végrehajtotta, azután pedig augusztus 11-én széjjelverte azt a felvidéki kuruc sereget, amely Rákóczi személyes vezetése alatt Pudmeric községnél vele szembeszállt.

Rabutin általánosan ismert kétségbeesett helyzete a nyár folyamán még válságosabbá vált. A kurucok Dévát, Medgyest bevették, Forgách Simon gróf Rabutin kis seregét Szebenig visszaszorítva ott körülzárta, Orosz Pál pedig az Olt völgyében hatalmába kerítette a Vöröstoronyi-szorost.¹ Ezzel megsemmisítette Rabutin utolsó közlekedési lehetőségét Bécs felé. E szorosban volt ugyanis egy jelentésközvetítő állomása, amelynek segítségével Oláhországon keresztül, bár nagy kerülővel, de mégis küldhetett helyzetjelentéseket. Amikor tehát a Haditanács Herbeville jelentését pudmericzi győzelmről tudomásul vette s ezért őt megdicsérte, ugyan e levélben most már határozottabban megparancsolta neki: „den projektirten Zug nach der Theiss möglichst zu beschleunigen und Grosswardein und Siebenbürgen noch in diesem Monat von dem bevorstehenden Verlust Luft zu machen . . .”² Ugyanakkor Schlik Lipot lovassági tábornok a hosszú menetelés anyagi kérdéseinek rendezésére Herbevillehez csatlakozott. A dán segédszeregek is megérkeztek, így hát a Csallóköz közepén összegyülekezett császári sereg kelet felé indult és augusztus 25-án a Vágduna partján, Vízvár pusztá mellett, Komárom közvetlen közelében, szállott táborba. A Vágon és Dunán hídakat vertek és 25-én Komárom mellett átkeltek a déli partra.³

¹ Az erdélyi állapotokat 1705 és 1704-ben lásd R. Kiss István „II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemsé válságtáza” Bpest 1906. és a Hadtörténelmi Közlemények 1935. évfolyamában „Az 1704-ik évi kuruc hadjárat” című közleményemben.

² Bécsi Kriegsarchiv Hofkriegsrat Registratur 1705 August — 205.

³ Herbeville erdélyi útjának legfontosabb összefoglaló forrása, a marsall hadművelési naplója, amelyet a Wienerisches Diarium 1705. 220. számától kezdve időszakonként szövszerint folytatólagosan közölt. Egyes részleteire fényt derít külön, Diarium című jelentése (Kriegsarchiv Feldakten Ungarn 1705—10—6 c.), továbbá budai táborából szeptember 11-én kelt jelentése a császárhoz (u. o. 1705—9—6), végül Thielnek az Udvari Haditanács tagjának jelentése Eugen herceghez (u. o. 1705—8—15.)

Összefüggő kuruceredetű forrásaink nincsenek. Rákóczi terveiről emlékirataiban (V. kötet 259 és következő oldalak) és Arch. Rákóczi-num I. kötet 429 és köv. old. Károlyi és Bottyán működéséről az Arch. Rákóczi-num IX. köt. 241. és köv. oldalak, továbbá Károlyi oklevéltár V. kötet 295 és köv. old. találunk adatokat. A szakirodalom részletesebben ezzel az érdekes hadműveléssel nem foglalkozott. Szalay, Márki leírásaiban általában az osztrák hivatalos munka (a Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen VII. köt. 444. és köv. old.) nyomait követik, amelynek megállapításai azonban több tekintetben tévesek. — Ismertetésben a császári sereg vonulására vonatkozó adatokat, — ha csak külön nem utalok másra, — Herbeville idézett Diariumából vettem.

Herbeville marsall nagyon nehéz szívvel indult útjára. Irtózott az ismeretlen, elpusztított, ellenséges földön keresztül vezető kockázatos útazástól. A távolság Komáromtól Kolozsvárig légyvonalban kb. 450 km. A hosszú út első fele — a Dunától a Tiszáig — jórészt lakatlan, mocsaras vagy természetlen szíkes földön át vezetett, ahol egy, poggyászszekerekkel súlyosbított menetoszlop csak lassan mozoghat. Élelmiszerkészleteket, már csak a vonulás titokban tartása miatt sem lehetett az útvonal mentén előre összehalmozni, a lakosság támogatására pedig alig számíthatott. Azt is tudta, hogy a kurucok főfegyverneme a lovasság, amelynek működésére éppen az Alföld sík földje a legalkalmasabb. Ha sikerül neki a Tiszát elérni és azon átkelni, a helyzet csak annyiban javul, hogy lakottabb vidékre ér, de hosszú menetoszlopát a kopár, fákból szegény térszínen a kuruc portyázók ép úgy szemmel kísérhetik, mint a Duna-Tisza között. Fürge lovasságuk itt is mindenütt megelőzheti őt s harcra kényszerítheti olyan időben és helyen, amely neki a legalkalmatlanabb.

Érthető, hogy a különben sem rugalmas gondolkodású és kockázatos vállalkozásoktól féltő öreg marsall még azután is folyton igyekezett kibúvót keresni e terhes feladat alól, amikor már a Hofkriegsrat határozott parancsának engedelmeskednie kellett és csallóközi védett helyzetéből kimozdulva útnak indult kelet felé. A Vágdunán is azért veretett hidat, hogy talán egy demonstrációval odavonja a felvidéki kuruc sereget s ezzel bebizonyítja serege ott maradásának szükségességét. Tudjuk azonban azt, hogy Bercsényi akkor még a morva betöréssel volt elfoglalva, a Vágduna körüli kuruc erők (Károlyi, Bottyán, Esterházy) pedig nem sokat törődtek ezzel a hídverési kísérlettel, mert tudták azt, hogy Herbevilének Erdélybe kell menni.

Rákóczi még a pudmericzi csatát megelőző napokban, augusztus elején értesült a Bécsből békekövetként táborba érkező Szirmay István nádori ítélőmestertől arról, hogy az Udvari Haditanács feltétlenül ragaszkodik Herbeville erdélyi útjához. Mindaddig azonban, amíg Herbeville a Duna-Tisza közére nem ért, a fejedelem nem bízott abban, hogy valóban eltávozik egész seregével a Felvidékről. A szécsényi gyűlés előtt és alatt kelt levelezéséből állapíthatjuk meg azt, hogy egyelőre legfőbb gondja az volt, hogy központi helyzetből, Nógrádmegyéből, Vác, Pest, Hatvan környékében összpontosított seregével figyelje meg Herbeville cselekedeteit. A Csenkevárnál és Garam torkolatához közel, Kéméndinél, vigyázó Bottyánt, Károlyi alá rendelte, akinek augusztus utolsó napjaiban az esztergommegyei Muzslán volt főhadiszállása. Esterházy Antalt a lovassággal szeptember 5-én

Garamhídvégről Vadkerthez küldte. Károlyi feladata volt a Komáromnál átkelt Herbevillet nyomon követni, főleg pedig Glöckelsperg tábornok Buda körül táborozó hadait megfigyelni.⁴

De szemmel tartotta a fejedelem az Erdély határán lefolyó eseményeket is s állandóan összeköttetésben volt a Tiszántúl portyázó báró Andrássy István hadaival és id. gróf Barkóczy Ferenc Szolnok vidéki portyázóival is.

Az Údvari Haditanács azonban nem feledkezett meg arról, hogy Herbeville távozása esetén Ausztria határai valóban védtelenek maradnak. Hogy az országot a kurucok betöréseitől mentesítsék, a nyugati határok védelmét és a kelet felé vonuló Herbeville háta mögötti terület biztosítását ideiglenesen gróf Huvn lovassági tábornokra bízták. Neki a Varasd vidékéről előnyomuló Heister Hannibal tábornokkal kellett egyesülni és lehetőleg az egész Dunántúl zavartalan birtokát biztosítani.⁵ Herbeville Komáromba való érkezése után Pálffy Jánost 3 lovas ezreddel a Dunántúlra küldte, azzal a feladattal, hogy a csallóközi kivonulásának hírére mozgolódní kezdő dunamelléki községeket lecsendesítse és hogy serege számára pénzt és élelmiszereket harácsoljon és azokat Budára vigye.⁶

Herbeville augusztus 26-án és 27-én Komáromban haditanácsot tartott, amelyben az erdélyi út alapvető intézkedéseit megbeszélték. Abban állapodtak meg, hogy a Duna mentén Budára mennek, ott átkelnek a folyón s egyelőre Pest környékét szállják meg. 28-án Neszmélybe és sok pihenéssel 31-én Esztergomba értek. Bottyán csenkevári ágyúí 30-án erősen lőtték ugyan a tulsó partról Herbeville menetoszlopát és az azt kísérő, élelmiszerekkel megrakott hajókat, de nem sok eredménnyel. A meleg tűrhetetlen volt, a pilisi hegyek vízben szegény volta miatt Herbeville Esztergomból nem a legrövidebb úton, a hegyeken át, hanem továbbra is a Duna mentén haladt Buda felé, még pedig éjjeli menetben. Szeptember 2-án Óbuda alatt szállt táborba. Itt csatlakozott hozzá seregével Glöckelsperg, valamint a Buda környéki helységekből (Pomáz, Szentendre, Kálozd, Ercsi, Adony) toborzott 5000 rác katona.⁷

A császári sereg Buda alatt, majdnem 2 hétig pihent. Ezalatt a környékben szanaszét portyázó seregrészeket magához vonta, tűzérségi felszerelését és élelmiszerkészleteit ki-

⁴ Károlyi oklevéltár V. köt. 282—5. old. és Arch. Rák. IX. köt. 214. old.

⁵ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen VII. k. 444. old.

⁶ Bécsi Kriegsarchiv Feldakten Ungarn 1705—8—15.

⁷ Hornyik János: A rácok elleni forradalom. Századok 1868. évfolyama 652. old.

egészítette, lovakat, szekereket szedett össze, szóval seregét olyan állapotba hozta, hogy képes legyen lehetőleg fennakadás nélkül eljutni a Tiszáig.

Előrelátóan már most gondoskodott arról, hogy a Tiszán való átkelést is zavartalanul hajthassa végre. Arnold alezredes vezetése alatt egy kis evezős flottillát állított össze, azt gyalogsággal, hídanyaggal megrakta s azzal a paranccsal indította el a Dunán, hogy Péterváradon, Ujvidéken át Titelnél evezzenek be a Tiszába s azután Óbecse, Zenta mellett elhajózva, egyelőre Szegedig igyekezzenek feljutni. Ha pedig az idő engedi, akkor még feljebb jöjjenek a Tiszán, hogy a császári seregnak minél rövidebb útat kelljen az Alföldön a két nagy folyam között megtennie.

A Buda alatti kéthetes pihenőnek azonban más célja is volt. Herbeville be akarta várni a dunántúli portyázásra küldött Pálffy Jánost s titokban még mindig azt remélte, hogy ezalatt a felvidéken olyan fordulat állhat elő, amelyre hivatkozva mégis csak bebizonyíthatja a Hofkriegsratnak, hogy erdélyi útjánál fontosabb lenne itt maradása. Ugylát-szik, Eugen hercegnek is ilyen értelemben tett jelentést nézeteiről, de nem sok eredményt ért el. A herceg bár udvariasan de erélyesen tudtára adta azt, hogy ellenvetéseit nem fogadhatja el.⁸ „Euere Excellence wissen sattsam, woran es am meisten gelegen sei; denn solange man nicht gegen und über die Theiss zu penetriren trachtet, solange sehe ich weder Mittel noch Hoffnung, Ober-Ungarn, Siebenbürgen und enfin das ganze Königreich Ungarn vor dem letzten Untergang zu retten...“ Levelét azzal végzi, hogy most már nagyon várja a legközelebbi híradást a hadsereg továbbvonulásáról.

A marsall tétovázásának oka szerintem nem az lehetett, mint az osztrák hivatalos munka írja,⁹ hogy a dunántúli újból fellobbanó mozgalmak és Bercsényi morvaországi betörései miatt nem tartotta tanácsosnak ezt az országrészt sorsára bízni, mert ezt a helyzetet Bécsben is ép oly jól tudták s mégis erőltették az erdélyi expeditiót. Cunctátorságának elég magyarozatát találhatjuk a marsall szellemi és testi állapotában. Egy ilyen merész anabasis megszervezéséhez s erélyes véghezviteléhez valóban fiatalos lendülettel és szívós, fegyelmezett vezetés kellett. Eugen herceg félre nem magyarázható utasítására, mintegy maga igazolására — ha az expeditió nem sikerülne úgy mint azt Bécsben remélik — már csupán azt válaszolta, hogy ő továbbra is fenntartja nézetét és azt tartaná helyesebbnek, ha a hadműveletek súlypontja továbbra

⁸ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen VII. kötet Supplement-Heft 345. old.

⁹ U. o. 445—6. old.

is a Vág vidékén maradna, — „allein ich habe müssen des Hofes Intention nachleben“.¹⁰

Pálffy lovassági tábornok szeptember 16-án bevonult a budai táborba. Magával hozott 20.000 forintot és 15 kifosztott falu élelmiszerkészletét. Érkezésével egyidőben kapta azonban Herbeville az Udvari Haditanácsnak azt a parancsát is, hogy Pálffyt az Althan-dragonyosezreddel küldje azonnal Pozsonyba, mert reábizták a nyugati határszél védelmét, közelebbről Pozsony és Bécs megővását, és a nyugati Felvidéken és a Dunántúl nyugati részén várható kuruc hadműveletek megakadályozását.

Herbevillet ez a parancs nagyon lesujtotta. Környezetéből így éppen az a tábornok távozott, aki a magyarországi viszonyokat a legjobban ismerte, kinek hadvezéri kiváltságáról már eddig is ismételten meggyőződött. Tollat ragadott és hosszú jelentésben kiöntötte szívét a császár előtt, kérve a Pálffynak adott útasítás visszavonását.¹¹ Seregének állapotáról siralmas képet fest e jelentésben. Az elmúlt félév hadműveletei alatt ezredeinek létszáma a sok veszteség és a lovak között dúló járvány miatt ijesztően lecsökkent. A dániai ezredek létszáma is folyton fogy, sok közöttük az ujonc, így hát lovassága alig 4.000, gyalogsága pedig alig 1400 fő, valóban fegyverfogható harcosból áll, és éppen az Althan-ezred az, amelynek a létszáma a legteljesebb és ez a legfegyvelmeztebb is. Ha tehát ezt is elveszik tőle, seregének harcértéke válságosan csökken. Az ellenség ellenben általános felkelést hirdet mindenütt, tehát a katonai kvalitásokat a tömeggel fogja ellensúlyozni és arra kényszeríteni őt, hogy a helyenként feltétlenül szükséges helyőrségek hátrahagyásával seregét felaprózza. Segítséget sehonnan sem várhat, a félig üres raktárakból nem sokat remél, a megyékben elrendelt harácsolástól még kevesebbet. Ezért tehát arra kéri a császárt, hogy ne engedje seregének létszámát tovább is csökkenteni. Ha azonban az Udvari Haditanács ezt a neki sérelmes parancsot meg nem változtatja: „so will ich im voraus entschuldiget sein, wann die operationes nicht also von staten gehen. wie man sye gehoffet hat, oder gar ein unglückh darauß entspringet.“¹²

Herbeville jelentésének csupán az volt az eredménye, hogy az Althan-ezredet nála hagyták és a gyengébb létszámú Darmstadt-lovasezredet vitték el tőle, de Pálffy visszarendelése érvényben maradt. Ez utolsó próbálkozás után a mar-

¹⁰ Közli a Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen VII. kötet Supplement-Heft 446. old.

¹¹ Bécsi Kriegsarchiv Feldakten Ungarn 1705—9—6.

¹² Bécsi Kriegsarchiv Feldakten Ungarn 1705—9—6.

sall szeptember 16-án hajnalban resignáltan adta ki a parancsot a Dunán való átkelésre és seregét a pesti oldalon a Rákos mezejére vezette.

Rákóczi és alvezérei eléggé jól voltak tájékozva a császári sereg helyzetéről. Bottyánnak a fejedelem már szeptember 2-án elküldte útasítását, hogy a Garam vidékéről vonuljon Hatvan felé, csatlakozzék Károlyihoz.¹³ Többi seregeire nézve pedig szeptember 10-én Szécsényi táborából disponált Károlyihoz intézett levelében következőképen:¹⁴ „ha az ellenség a Duna mellül kilyebb nyomul, maga corpusával Kegyelmed eleit s oldalát distrahálja csipdesse. Mélt. gróf Barkóczy Ferencz ur pedig háta megett agáljon, szakassza el az ellenségnek Budára való szabados correspondentiáját, passusát: mely végre is ő Kegyelme mellé commendóroztatik több had. — Más oldaláról, a hegyek felül, mélt. gróf Esterházi Antal uri kedves Atyánk fia az keze alatt lévő haddal csipdessi . . .” „Az mit pedig az jó correspondentia s hadaink serény forgolódások által Kegyelmetek elkövethet azon ellenségnek distractiójába. tovább való orde-riünk nélkül kövesse el“.

Károlyinak ezen felül még egy kellemetlen feladat jutott osztályrészül. Rákóczi útasítására neki kellett elpusztítani a Duna-Tisza közének azt a részét, amely Herbeville várható előnyomulásának útjába esett, a lakosságot kitelepíteni, a marhákat elhajtani, az élelmiszerkészleteket elhordani, vagy megsemmisíteni, úgyhogy a császári sereg sehol senkit és semmit se találjon. E rendelkezés, a Duna-Tisza köz három legnagyobb városát Ceglédet, Kecskemétet és Nagykőröst sújtotta a legérzékenyebben. Elkeseredve fordultak segítségért a fejedelemhez, aki azonban a föltétlenül szükségesnek ítélt parancsot nem vonta vissza, sőt szívét szokatlanul megkeményítve, a városra üzent: „A három városiak nagy magok ajánlása, nem egyébre való“, — írja Károlyinak — „hanem csakhogy szín mutatás alatt maradhassanak otthon és az ellenség ingrualván, attul vegyék magok protectióját. Azért Kegyelmed őket in tempore csak szállíttassa“. Néhány nap mulva — szeptember 22-én — Rákóczi enyhítette ezt a drákói rendelkezését és ezt írta Károlyinak: „Ha Kegyelmed csak azt tapasztalhatja, hogy két-három napra az ellenség magát megprofontozza és nagyobb gonoszt nem remélhetünk, azért maradhatnak. De ha praevideálhatna Kegyelmed olyat, hogy az ellenség az ő megmaradásukkal szaporodni fog, tanácsosabb nékiek elpusztulni“. Kecskemét nem nagyon hálalta meg ezt a fejedelmi kegyet, mert az október első nap-

¹³ Arch. Rák. IX. köt. 216. old.

¹⁴ Károlyi oklevéltár V. kötet 288. old.

jailban ott átvonuló császári sereget nemcsak eleséggel látta el, és pénzzel is — természetesen Herbeville erőszakos harácsolására — hanem néhány kuruc portyázót, akik a közeledő császári sereg előtt a várost fel akarták gyujtani, a lakosság leölt. Nagykörös úgylátszik szintén hasonló helyzetbe került. mert Rákóczi szeptember 25-én Károlynak megparancsolta: „Ha a német Kecskemétet elhagyja, tétesse porrá Kegyelmed azon várost, úgy Köröst is“. Károlyi azonban kegyelmet kért számukra: „lehet büntetések, de oly idő fordulhat, hogy még az pusztában bujdosó magyaroknak kéntelenségbiül sok hasznára lehetnek. Ezzel Kegyelmes Uram pártjokat nem fogom. vétkeztek, de nem mindnyájan, — azért büntetést is nem mindnyájan érdemelnek. Karóztassék fel minden városból kettő-három, elég példa leszen“. Erre azonban nem került sor. mert a császáriak elvonulása után a kecskeméti és körösi fegyverforgató lakosság oly nagy számban gyülekezett Rákóczi zászlaja alá, hogy a fejedelem e városoknak oltalomlevelet adott.¹⁵

Herbeville serege 3 napig pihent Rákos mezején, hogy a 400 lovassal harácsolásra küldött Globen alezredes visszatérését bevárja. Ekkor 8 napra való kenyérrel és élelmiszerekkel gazdagodva, táborát bontott szeptember 19-én alig pár kilométernyi menet után, Rákoskeresztur és Rákoscába között a patak partján szállott újból táborba. 20-án hajnalban felkerekedve s a nagy forróság miatt sokat pihenve, Gomba községig (Nagykáta és Monor között) jutottak, a nélkül, hogy a kurucok megzavarták volna őket. Csupán néhány, Gödöllő Hatvan felé túlmesszire elkalandozott császári portyázó került a kurucok kezére.

Ezekben a napokban — szeptember 19—21-e körül — a kuruc sereget a következő helyzetben találjuk: Esterházy Antal Vadkert vidékéről hatvan felé közeledve elérte Szirák környékét; Bottyán Gödöllő, Károlyi pedig Hatvan vidékén táborozott. Arra a híre azután, hogy Herbevilleék a Rákos patakhoz értek, Károlyi Hatvanból elindult, Bottyán pedig szintén útrakelve, szeptember 22-én már Bag községből, Aszód mellől jelentette, hogy 6 lovas ezreddel odaérkezett, Esterházy Antal ugyanakkor a gyalogsággal a Hatvan vidékére beérkező gr. Barkóczi Ferenchez csatlakozott.¹⁶

Rákóczi Szécsényben hamar értesült arról, hogy a császári sereg már a pesti parton van, de még mindig nem volt tisztában azzal, hogy az egész sereg ott van-e vagy csak egy része, élelemszerzés céljából. A fővezéri tisztet a most már

¹⁵ Az idézett utasításokat közli Szalay VI. kötet 296—97. old. és Arch. Rák. I. 419. Károlyi közbenjárását lásd Arch. Rák. IX. kötet 248. old.

¹⁶ Arch. Rák. IX. köt. 164. old.

Hatvan-Aszód vidékén összegyűlt három seregcsoport (Károlyi, Esterházy A. és Bottyán) felett még nem akarta átvenni s a gyűlésről különben sem távozott még, ezért Károlyira bízta, hogy minden további parancs bevárása nélkül „kitanulván útját az ellenségnek, valamit árthat és eltehet ellene, csak elkövesse“. Következő nap (szeptember 20-án) pedig úgy intézkedett, hogy Esterházy Antal a gyalogsággal Szolnok felé egyenesen a Tiszához menjen, lovasságával pedig erősítse meg Károlyi seregét.¹⁷ Részletes haditervét még nem árulta el. Mivel azonban Herbeville 22-én seregével tovább ment Ceglédig, s ebből nyilvánvaló lett, hogy Pest vidékéről mind jobban eltávolodik kelet felé, Rákóczi részletesebb utasítást volt kénytelen adni Károlynak, e hadműveletekben helyettesének, anélkül azonban, hogy a távolabbi hadműveletekre, és stratégiai céljaira vonatkozóan ekkor még tájékoztatta volna. Az az utasítása, azonban, amelyet szeptember 22-én küldött neki, pontos képet nyújt szándékairól. „Jól lehet eddig is Kegyelmednek kívántuk volna megírnunk, de vártuk az információt: in illo casu ha az ellenség ugyancsak Szeged felé veszi útját, micsoda operációkhoz fogjon Kegyelmed; hanem most kijelentjük immár pro illo casu szándékunkat. Tudniillik, tapasztalván Kegyelmed az ellenségnek Szeged felé való meneteit, Kegyelmed rendeljed utánna valamely két vagy három ezerből való corpust, aki untalan infestálja. Maga pedig Kegyelmed mind azon hadakkal is, melyeket Bottyán úr magával együtt viszen Kegyelmedhez (ki vevén Csáki Mihály, Rétei, Géczi és Ebeczki ezereit) egy corpussal Szolnoknál menjen által, és ott Gyürki Pál hat vagy hét ezerből álló corpussal lévén, (kinek vagyon parancsolatja) Kegyelmeddel fogja magát conjungálni. Mely conjunctiót ha Kegyelmed lát szükségesnek, hamarább lenni maga levele által is megírván Gyürki Pálnak, admaturáltat-hatni fogja. Az említett hátul rendelendő corpus többire arra fog deserviálni, hogy ne talám az ellenség ha vissza térne is, minden motusit kitanulhassuk“.¹⁸

A fejedelemnek erre az alapvető útasítására indult meg a császári seregnek az a, párhuzamos úton való követése és üldözése, amely Herbeville napjait megkeserítette és seregének igen nagy csorbítását okozta. A kuruc alvezérek eddigi inkább tapogatózó hírszerző portyázásai élénk tevékenységgé változtak át. Károlyi és Bottyán szokott aktivitásukkal most már arra törekedtek, hogy Herbeville menetelét minden áron gátolják, akadályozzák s ha lehet elébe vágva, a Tiszánál feltartóztassák. Károlyi azt következtette Herbeville út-

¹⁷ Levelei Károlyihoz. Károlyi oklevéltár V. kötet 294—5. old.

¹⁸ Károlyi oklevéltár V. kötet 297—8. old.

irányából, hogy Szolnok mellett készül átkelni a Tiszán. Ezért Kókán, Tápiógyörgyén keresztül oda vezette seregét. Útközben Cegléd irányában, Törtel felé kitérve, onnan küldte 25-én a másnap szintén odaérkező Bottyán elé a következő részletes útasítást: „Mivelhogy Kegyelmes Urunk ő Nga kegyelmes parancsolatja szerint egy corpusban nem járhatni ezen hadat, hanem egynehány felé szaggatván, az németet szüntelenül infestálni és csípdezni szükséges“.

Azért Tekintetes és Nemzetes Bottyán János Generalis Uramnak commandója alá maga ezere, Bezerédi Uramé, Eszterház Dániel Uramé, Gunderfingeré, Budai István Generális Uramé és ugyan az jászoké, kunságbeliekkel Cseplési (Cseplész) alatt s az szegedi had adattatnak, olly véggel tudni illik:

1-mo. Valamerre ezen német tábor fordul: mindenütt környöskörül infestaltassa véllek, csípdesse minden lépten, kivált futrázsolásában.

2-do. Étszakának idején is, ha valami olly alkalmas sikon találna megszállani, igyekezzék ő Kglme azon, hogy Hazájáért, maga böcsületiért nevezetes próbát tehessen, ezer vagy kétezer emberrel megcsapatván táborát, strázsáit behajtogatattván.

3-tio. Mellesleg s előtte is járva, hahogy az bácskasági rácznak bizonyos hollétét hallja, — kinek gyülekezetinek bizonyos hire vagyon. — az német mellett menjen el és verje széjjel Isten segítségüil aztat, hogy könnyű hada ne szaporodhasson.

4-tő. Ha az német ezen városokrul elmegyen: Kglmd nagy vigyázással legyen reájok, hogy tábora után semmi élést ne vigyenek; ha vinnék pedig, rajta kapván, — mindene az vitézlő rendé leszen nyereségül.

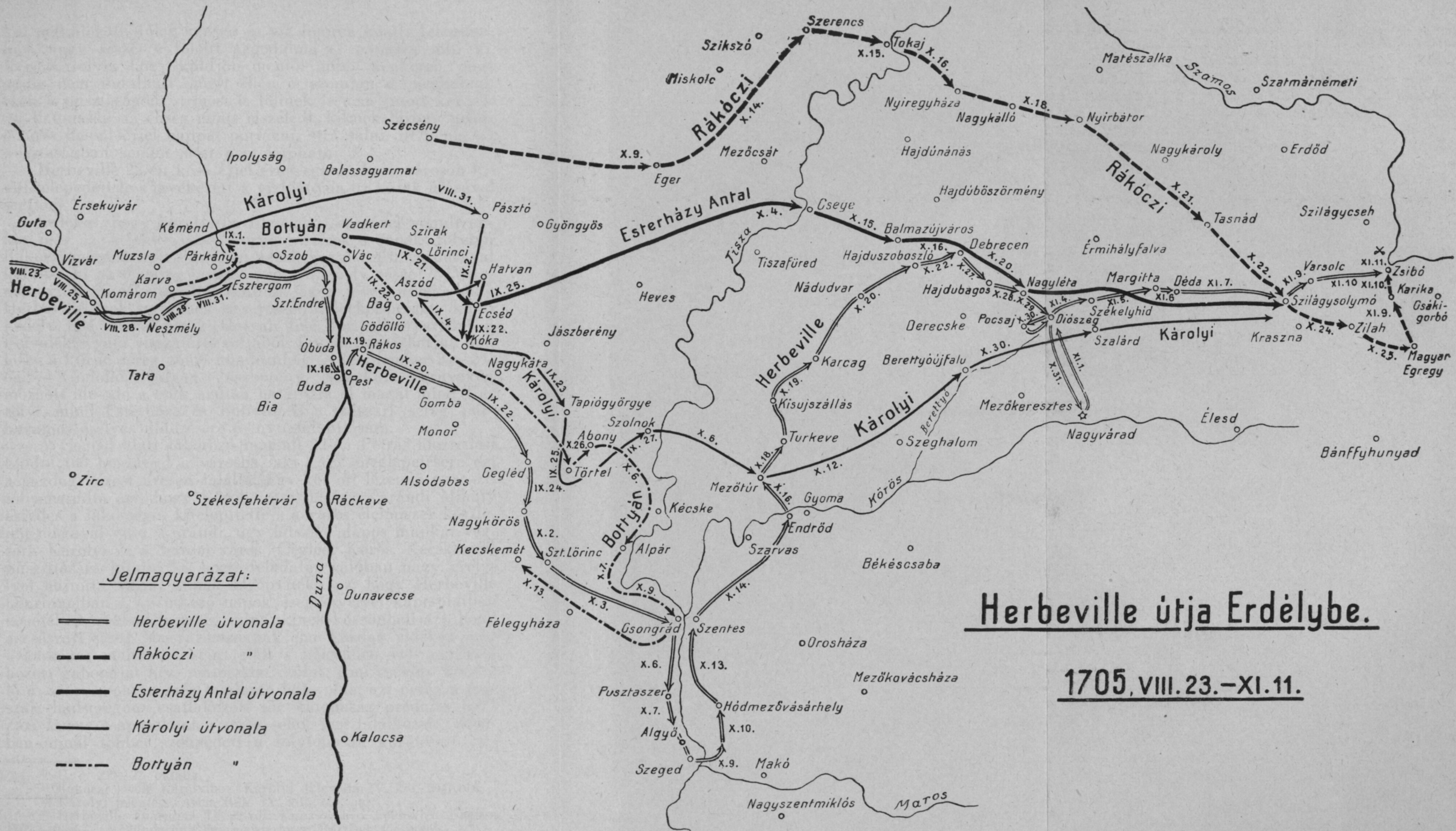
5-to. Az szegedi hadat is igyekezzék Kglmed hova-hamarabb keze alá venni.

6-to. Mindennap kétszer tudósítsa Kglmed az Méltóságos Fejedelmet hollétéről, progressussáról, városokról, német factióirul és az szegedi hadrul is, — tovább várván Kegyelmes Urunk dispositioitul ugy, hogy ha mit ezen városok felől és az Tisza-oldalon levő falukrul fog ő Nga parancsolni, mindazokban ahhoz alkalmaztassa magát.

Ezeken kívül is bizattatnak mindenek Kglmednek dexteritására: valamint árthat az ellenségének, — ártson! Nekem irandó leveleit pedig csak Szolnokhoz expedialja.¹⁹

Bottyán a tőle telhető serénységgel igyekezett a neki kiosztott feladatot elvégezni, bár Dunaföldvárnál kapott sebe kiujult és „nyavalyás állapotban“ volt. Serege szintén so-

¹⁹ Arch. Rák. IX. kötet. 223. old.

Jelmagyarázat:

- Herbeville útvonala
- - - Rákóczi "
- Esterházy Antal útvonala
- Károlyi útvonala
- · · Bottyán "

Herbeville útja Erdélybe.

1705, VIII. 23. – XI. 11.

kat nélkülözött, főleg kenyér és víz hiánya miatt. Jelentéseinek nagy részét e feletti aggodalma és panasa tölti ki. Kéri Károlyit, hogy küldjön mentől több kenyeret, mert addig nem indulhat: „mert éhen is szomjan is meghalnak ezen a pusztaságon... most is felinek is nem jutott kenyér. Az katonaság az éhség miatt elszéledt, kiknek bizony nehéz is üres hassal éjjel nappal portázni, strázsálni, itt penig az pusztaságban semmi élést nem kaphatni.”²⁰

Herbeville 22-én késő éjjel ért Cegléd alá, a városon kívül telepedett le s igyekezett a vízhiányon új kutak ásásával segíteni.

Érdekes, hogy bár Herbeville egész seregével vonult ekkor már az Alföldön át, a kuruc vezérek s ennek folytán Rákóczi mégsem volt tisztában azzal, hogy „egész corpusával indult-e ki az ellenség, avagy csak valamely része?”²¹ Valamennyiük intézkedéseiből kitűnik az a téves nézet, hogy Herbeville csak seregének egy részét, Glöckelsperget, küldi Erdély felé, maga pedig Hatvan felé fog elkanyarodni, a Felvidékre való visszatérés céljából. Így magyarázhatjuk azt, hogy a kuruc sereg zöme mindezideig — szeptember 24—25-én — Gödöllő, Hatvan, Jászberény, Nagykáta környékén mozgott ide-oda s csak azután határozta el magát mind Károlyi, mind Esterházy és Bottyán is a császári sereg párhuzamos erélyes üldözésére és nyugtalanítására.

A Cegléd alatt táborozó marsall 22-én Petrás alezredest küldte 100 huszárral a városba, aki nagy meglepetésére ezt a gazdag várost üresen találta. Egy-két ott lézengő paraszttól megtudta azt, hogy Károlyi utasítására Kárándi Mihály ezredes a lakosságot kitelepítette s a város élelmiszer készleteit magával vitte. Kárándi, úgy látszik, alapos munkát végzett. Károlyi őt a három város (Cegléd, Körös, Kecskemét) pusztítására küldte,²² s hogy feladatát valóban nagy eréllyel hajtotta végre, annak bizonyítéka az, hogy Herbeville Diariumában a következő napok eseményeivel kapcsolatban ismételten megemlíti nevét, mint akinek köszönheti azt, hogy a császári sereg Magyarországnak eme gazdag vidékén még üzemképes malmokat sem talált s kénytelen volt magával hozott gabonáját kézi malmokon őrölni. Ami csekély készlet ló és szarvasmarha még található lett volna, azt pedig a császári hadsereghez csatlakozott rác katonaság prédálta fel.²³ Zárt kuruc csapatokkal a sereg sehol sem találkozott, ellenben annál többet szenvedett a folytonosan körülötte „csi-

²⁰ U. o. 225—27. oldalig.

²¹ Rákóczi levele Károlyihoz. Károlyi oklevéltár V. köt. 294. old.

²² Károlyi jelentése. Arch. Rák. IX. köt. 144. old.

²³ Herbeville Diariuma IX. 22-ről. Kriegsarchiv. Feldakten Ungarn 1705—10—6 „... Plünderung des meisterlosen Rätzisch Gesindels...”

ripelő“ portyázóktól. Különösen azok a kisebb osztagok szenvedtek sokat, amelyeket élelemszerzésre küldtek szanaszét, mert rendszerint Bottyán ürge lovasainak karmai közé kerültek, akik őket vagy „Istenhez bocsátották — vagy rabul fogdosták,“ — mint Károlyi jelentései mondják. Bottyánnak ekkor kb. 3.000 lovasa s 6—7000 gyaloghajduja volt.²⁴

Herbeville ily körülmények között nem tartotta tanácsosnak csekély seregével Cegléd város házai közé vonulni, csupán a Salm-ezred egyik zászlóalját küldte Langlet alezredessel oda, aki a temető kőfalainak oltalma mögött tábort ütött. Azután egy parasztot küldött protectionális levéllel Kecskemétre és Nagykőrösre, felszólítva a lakosságot, hogy maradjanak nyugodtan otthon, nem lesz bántódásuk. Ez az ember másnap Körös városának egyik megbízottjával tért vissza, aki arról biztosította Herbevillet, hogy bár a kurucok erőszakkal hajtanak mindenkit ki a városból, ők hajlandók Herbevillet bevárni és tőlük telhetően támogatni. Erre a marsall Moltenberg alezredest 500 lovassal odaküldte, de nem sok eredményt ért el, mert megjelenésére a városon kívül elrejtőzött lakosságának csak kis része tért vissza a teljesen kiürített városba.

Szeptember 24-én Herbeville is odaérkezett seregével, s október 2-áig ezen a vidéken tartózkodott, hogy mindig válságosabbá váló anyagi helyzetén könnyítsen. Erős csapatokat küldött szét a környékbeli tanyákra, akik azonban minden erőszakosságuk ellenére is csak kevés élelmiszert tudtak összeharócsolni. Közben néhány hevesebb összecsapásra is került sor, így 27-én, amikor egy erős kuruc csapat az egyik dán ezred soraiban okozott nagy pusztítást. Az eddigi tapasztalatokon okulva, Herbeville, menetvonalának következő állomására Kecskemétre, most már Glöckelsperg altábornagyot küldte 1000 lovas élén. Ezen különítmény éppen akkor érkezett a város alá, amikor a Karáncsi parancsára a lakosságot erőszakkal kitelepítő kuruc csapatok és az emiatt elkeseredett földnépe és a Szeged vidékéről odaszökött katonák, török és örmény kereskedők között véres verekedés kezdődött. Glöckelsperg közeledtére a kurucok elmenekültek és a város felgyújtása után a Tisza felé hátráltak.

Herbeville továbbmenetelét azért sem siettetette, mert Budáról már szeptember 8-án leúsztatott hajói a tiszai hídverésre szükséges anyaggal, hírei szerint még nem érkeztek a Tisza torkolatáig sem, Ő a Tiszán eredetileg Szolnoknál készült átkelni, mert Budáról itt vezetett a legrövidebb út Nagyvárad felé. Azt remélte, hogy Arnold alezredes hajói

²⁴ Esterházy Antal jelentése, Károlyi-Oklevéltár: V. köt. 296. old.

szeptember végére már ott lehetnek, s akkor a Tisza-hídat védő szolnoki várat ostrommal beveheti. 28-án kapta végre az első lesújtó hírt arról, hogy az úszó különítmény 26-án még csak Péterváradra érkezett. Ugyanekkor kapta azt a jelentést is Nagyváradról, hogy a vár őrsége a végső szükség napjait éli, mert Rabutint a kurucok mindjobban beszorították Nagyszeben vidékére. E hírek hatása alatt Herbeville a 28-án, tábornokaival tartott haditanácsában tervet változtatott s elhatározta, hogy lemond Szolnok ostromáról és Csongrád felé siet, nélkülözhetetlen hajóskülönítménye elé s ott, ahol azzal a Tisza mentén találkozik, azonnal átkel a folyón és siet Nagyvárad felé. Hogy lelket öntsön a váradiakba, naponként küldött oda futárokat, közeledésének hírével biztatva a végsőkig elcsüggedt várőrséget.

De a Nagykőrös alól való elindulás nem ment könnyen. Szeptember 30-án éjjel Glöckelsperg altábornagynak, október 1-én pedig Caraffa gróf tábornoknak kellett heves harcokat vívni Bottyán lovasaival. Végre október 2-án elindult a császári sereg s Kecskemétet kikerülve, este Szentlőrinc pusztára, 3-án pedig Csongrádra érkezett abban a reményben, hogy ott csónakokat, tutajokat fog találni. Ebben csalódott, mert a kurucok itt is alapos munkát végeztek és az összes hajókat felgyújtották. Herbeville serege Csongrádon három napig pihent, amely alkalmat a garázda rác katonaság egy része felhasználta arra, hogy seregétől elszökjék. De pórul jártak. Amikor ugyanis Kecskemét körül a tanyákról marhákat akartak magukkal vinni, a kuruc portyázók kezébe kerültek, akik felkoncolták őket. Herbeville kénytelen volt belátni azt, hogy itt is hiába várja az Arnold-féle vízi különítmény beérkezését. Néhány lebontott ház anyagából tutajokat készítettett, azokat a Tiszán Szeged felé leeresztette és seregével október 6-án maga is elindult oda. Az éjjelt Pusztaszer mellett töltötte és másnap 7-én már Szeged felett. Algyő községnél szállt táborba, azon a helyen, amely a legalkalmasabbnak látszott a hídverésre, mert Szegeden túl semmiképen sem akart már menni.

Szeptember utolsó napjaiban a kurucok helyzetéről a következő adataink vannak. Károlyi 25-én Abony mellett Törtelen volt, azután Szolnokra ment, hogy ha Herbeville ott akarna a tulsó partra átkelni, azt megakadályozza. Bottyán 26-án Abony vidékéről intézte a Nagykőrös körüli zaklató portyázásokat, Esterházy Antal pedig Hatvan felett Ecséd környékén táborozott azért, hogy a Szécsényben még folyó tárgyalásokat az ellenség meg ne zavarhassa.

Amikor azután Herbeville Ceglédre is tovább indult a Tisza felé, tehát elmúlt az a veszély, hogy visszafordul-

hasson, Rákóczi meghagyta Károlyinak, hogy a szolnoki átkelőre vigyázzon ugyan, de mindaddig, amíg az ellenség valóban át nem kelt a Tiszán, ne menjen át a túlsó partra, mert attól tartott, hogy Herbeville fortélyos szándékkal csak át akarja csalni a kurucokat a Tisza túlsó partjára, hogy ezen az innenső parton szabadabban operálhasson.²⁵ Károlyinak azonban az volt az érzése, hogy a császári sereg feltétlenül tovább fog menni Erdély felé s azért nemcsak Szolnoknál köttette át a Tiszát a maga céljaira, hanem a fejedelem előre várható útvonalán Tokajnál szintén hidat veretett.

Rákóczi türelmetlenül várta a híreket a Tisza mellékéről. Amikor megbizonyosodott a felől, hogy Herbeville valóban Erdély felé megy, a szécsényi gyűlés berekesztése után, Forgách Simon gróf tábornagyot sürgősen visszaküldte erdélyi hadai élére azzal az utasítással, hogy azokat a hegy-szorosokat, amelyeken az út Erdélybe vezet, Herbeville odaérkezése előtt torlaszoltassa el, szorítsa az erdélyi kormánytanácsot arra, hogy a kuruc sereg bejövetelét előkészítsék s a császári sereg bevonulása elé minél több akadályt gördítsenek. Forgách véleménye szerint, Herbeville legkönnyebben a Szamos völgyén juthat Erdély szívébe, ezért a legfontosabbnak tartotta annak elzárását, Zsibó környékén. Rákóczi tehát megparancsolta neki, hogy gyűjtsön oda sáncoláshoz és erődítő munkálatokhoz értő embereket, erősítse meg a zsibói és karikai völgyeket és a beérkező kuruc sereg számára gyűjtsön biztos helyeken élelmiszereket. A fejedelem most már elhatározta, hogy személyesen is Erdélybe siet. November 4-ére országgyűlést hirdetett²⁶ Gyulafehérvárra, hogy az 1704 évi fejedelmválasztógyűlés folytatásaképpen magát erdélyi fejedelmi székébe beiktassa. Mivel a Forgách Simon tábornagy parancsa alatt álló erdélyi haderejét nem akarta eredeti feladatától — Rabutin szorongatásától — elvonni, Herbeville seregét kizárólag magyarországi haderejével akarta feltartóztatni. Talán seregének a császáriakénál jóval nagyobb létszámában bízva, szinte bizonyossá vette győzelmét s e tekintetben nála szokatlan optimizmussal emlékérmeket veretett, amelyen ő mint Herkules levágja a császári hídra fejét.²⁷ Most már Károlyit utasította, hogy csak addig veszteljen a Tiszán innen, amíg bizonyossá nem válik az, hogy Herbeville hidat veret Szegednél, azután pedig siessen ő is kelet felé. Esterházy Antalnak pedig még Szécsényből való indulása előtt, október 4-én megparan-

²⁵ Levelei Károlyihoz szeptember 23-tól szeptember 29-ig.

²⁶ Márki: II. Rákóczi Ferenc I. köt. 464. old. és Rákóczi emlékiratai. V. köt. 260. old.

²⁷ Márki: id. helyen.

csolta, hogy a gyalogsággal Csege mellett keljen át a Tiszán, azután siessen Nagyvárad felé, úgy azonban, hogy a Tiszántúl portyázó császári osztagok előtt útja titokban maradjon. Október 7-én azután még egy parancsot küldött Esterháznak és Károlynak is.²⁸ Ez utóbbihoz intézett leveléből kitűnik végre haditerve. Különféle útvonalakon kelet felé vonuló seregeivel Herbevillet megelőzni és Nagyvárad előtt harcra kényszeríteni akarta. Udvari hadai élén Tokaj alatt Tiszalúcánál átkelt a Tiszán és október 16-án Nyiregyházára érkezett. Esterházy Antal október 4-én érte el a Tisza partját Csegénél. Körülbelül ugyanakkor kelt át Károlyi Szolnoknál. Mindez abban az időben történt, amikor Herbeville Csongrádról Szeged felé közeledett.

Mindaddig, amíg Herbeville serege a Tiszán innen maradt, legfőképen Bottyánnal volt dolga. A szűkszavú jelentéseket nem szívesen írogató öreg huszár, annál sérényebb volt a cselekvésben.²⁹ Szolnok vidékéről a Tisza partján követte Herbeville nyomát. Október 6-án Kécske, 7-én Alpár községeket érintve, 9-én ért Csongrád alá, akkor, amikor Herbeville serege Szeged alatt átkelni készült. Ezekben a napokban úgylátszik nyugodtabb órái lehettek, mert mégis küldött írásbeli jelentéseket a fejedelemnek és Károlynak. Tudatja, hogy az ellenség Szegedhez szállott: ... „az portásim szüntelen utána és körüle forgolódnak, már négyszer csapták meg éjtszaka, de hogy szekerekkel igen békeríti magát, sebtést rajta nem mehetek, hanem az strázsákat béverték és le is vagdalták ... Mi Istennek hála mindennap csipjük huzzuk, vágjuk, most is mindenütt nyomában és mellesleg járunk.“ Arra az esetre pedig, ha Herbeville átkelt a Tiszán figyelmezteti Károlyit, hogy ő maga (Bottyán) szívesen átmegy utánuk, de a Dunántúlról származó ezredeit, mert fizetetlenek, rongyosak s haza szökdösnek, nem tudná átvinni.³⁰ Régi sebe azonban úgylátszik kiujult, mert október 9-én már azt volt kénytelen jelenteni, hogy „beteges állapottal lévén, az ágyat nyomom, magam — ha csak jobb egészségem nem léssen, által nem mehetek.“³¹

Rákóczi nem is akarta Bottyánt a Tiszántúl is foglalkoztatni, mert az erdélyi hadműveletektől függetlenül, még ez évben a Dunántúl visszafoglalását célzó hadműveletek vezetésével őt bízta meg, ezért október 12-én e hadszíntérről visszarendelte. Bottyán erről azonnal értesítette Káro-

²⁸ Arch. Rák. I. köt. 429—451. old.

²⁹ Károlyi mentegeti Bottyán e hibáját Rákóczi előtt: „Bottyán Kegyelmes Uram valóságos, hogy rest az írásban de szorgos az szolgálásban.“ (Arch. Rák. IX. köt. 249. old.)

³⁰ Jelentései okt. 6—9-éig. Arch. Rák. IX. köt. 251. és köv. old.

³¹ U. o. 258. old.

lyit. Rákóczitól és Bercsényitől is: „két rendbéli ordert is vettem. melyben, ha az német az Tiszán által költözik kegyelmesen parancsolják, hogy bizonyos 7 regimenttel Pest elire visszamenjek, ottan alkalmas helyet keresvén, az Dunán által költözzem.“ Károlyi nagy meglepetéssel hallotta ezt.“ Felette csodálkozom — „írja a fejedelemnek“ — „alkalmasint általlátom a conceptust, de Kegyelmes Uram egy Istenem nem nyerünk benne... nem kicsiny csonkulás 7.000 ember, Nagyságod az erdélyi sok hadban ne bizzék.“³²

Bottván seregéből Gundelfingen és Deák ezredeit a Tiszán átküldte, hogy Károlyi seregéhez csatlakozzanak, maga pedig ezredével Balogh Ádám, Bezerédj Imre ezredeivel, október 13-án Kecskemétre érkezett, hogy onnan a Dunán túlra induljon.³³

Mielőtt Herbeville szegedi átkelésével foglalkoznék, állapítsuk meg mindkét fél haderejét.

A kuruc sereg erejét, pontos létszámát a hadjárat alatt csakis olyan hadműveletek vagy harcselekmények idejében lehet egészen pontosan megállapítani, amelyek korlátozott területen és rövid időn belül zajlottak le. (füvelltő táborok, nagy csaták, stb.) Teljesen lehetetlen azonban pontos adatokat gyűjteni a mozgásban lévő kuruc hadoszlopokról, különösen ha azok, mint itt, Herbeville lemenetelénél, portyázó különítményekre felaprózva, nagy területen működnek. E tekintetben a seregcsoport — vagy ezredparancsnokok gyér jelentéseire sem lehet teljes biztonsággal támaszkodni, különösen a nyári és őszi hadjáratok alatt, amikor a legénység nagy része mezei munkák, szüret, stb. miatt könnyen elszéledt. Volt kezemben nem egyszer egy és ugyanannak a parancsnoknak létszámkimutatása, amely egy héten belül ezredenként 100—200 fő ingadozást mutatott olyan időszakban, amikor harcról egyáltalában szó sem volt.

Rákóczi és Herbeville ez időszakbeli hadműveleteinél csupán azoknak a csapatoknak lehet pontos létszámát megállapítani, amelyek a november 11-i zsbóbi csata idejében állottak egymással szemben. Míg azonban Herbeville seregének létszáma a Pesttől való elindulástól egészen Zsibóig alig változott (rác ezredek ugyan elszöktek tőle, de jöttek helyettök mások), Rákóczi seregének nagyságát már csak azért sem tudjuk meghatározni, mert seregrészei különböző úton, különböző időben vonultak végig az Alföldön.

Egy, a császáriakhoz visszaszökött német zsoldos vallomása szerint szeptember havában Rákóczi környezetében 7.000, Károlyi alatt 6.000, Esterházy Antal alatt 7.000, Boty-

³² Mindkét levél Arch. Rák. IX. köt. 252—5. old.

³³ U. o. 261. old.

tyán alatt 2.000 katona állott, vagyis Rákóczi hadinépének száma összesen 22.000 fő lehetett.³⁴ E hadműveleteket befejező zsibói csata után egyik adatunk szerint közel 24.000. másik hitelesebb forrás szerint 15.500 főből állott a sereg.³⁵ Ez utóbbi — a csatára vonatkoztatva — valószínűbb. Mivel azonban addig az időpontig, amíg Rákóczi serege a Dunától a Szamosig ért, úgy az ellenség miatt, mint a nagy fáradoalmak, nélkülözések következtében, valamint az őszi szökések folytán, a létszám erősen apadt, valószínűnek tartom azt, hogy 20—22.000 ember volt az a haderő, amellyel a fejedelem ezekben a hónapokban rendelkezett. A seregcsoportok hadrendje is állandóan változott. A levonulás első időszakában Rákóczi és Esterházy Antal csoportjai még nem kerültek a németekkel érintkezésbe. Károlyi és Bottyán csoportjainak ezredei azonban gyakran cseréltek hadrendi kötelékeket. Amikor pedig Bottyán a Dunántúlra ment, Esterházy Antal ezredei keveredtek az előnyomulás során össze Károlyi csapatrészeivel. Meg kell tehát elégednünk azzal, hogy felsoroljuk azoknak az ezredeknek neveit, amelyek az akkori jelentésekben sűrűbben szerepelnek. Ezek: Bottyán, Károlyi, Esterházy Antal, Buday István, Forgách Simon, Sennyey István ezredei, azután Ilosvay Imre, Bezerédj Imre, Esterházy Dániel, Gundelfingen Dániel, Szekeres István, Dobis István, Zana György, Géczy Gábor, Baranyai Ferenc, Pikó Demeter, Szabó Máté, Deák Ferenc, Szücs János, Kárándy Mihály, Nyuzó Mihály, Kaszás Pál, Boné András, Bessenyei Zsigmond, Gencsy Pál, Esze Tamás, Kajdi István, Komlossy Sándor, Pongrácz Gáspár ezredei. Ezekhez számíthatjuk még Gyürky Pál 6 ezredből álló csoportját, amely szeptember végén Boros-Jenő, majd Nagyvárad vidékén portyázott,³⁶ végül báró Andrássy István tábornok alatt Arad vidékén táborozott, ismeretlen összetételű és erejű hadcsoportját. Cseplész alá tartoztak a jászok és kunok seregei.

A fejedelem udvari hadai a szokásos részekből állottak. Ezzel a seregcsoporttal vonultak: Czelder Orbán ezrede, a német zsoldosokból álló Bremer ezred és a francia gránátosok.

Herberville seregének tagozódásáról Bécsben pontos kimutatás készült.³⁷ E szerint seregében a következő magasabb

³⁴ Wienerisches Diarium 1705. okt. 2. 226. száma.

³⁵ Ezekről részletesebben a csata leírásánál emlékezem meg.

³⁶ Károlyi-Oklevéltár: V. köt. 501. old.

³⁷ Egykorú másolatát a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában találtam meg. Törzssanyag 851/b—1705—Fasc.—116. lapján. Ugyanezt közli a Wienerisches Diarium 1705—252. száma október 25-i kelettel, táblázat alakjában. Schlacht Ordnung der Anno 1705 in Hungarn agirenden Kayserl. Armée.

rangú tábornokokat találjuk: Schlik gróf lovassági tábornok, br. Glöckelsperg és Cusani altábornagyok, Harboe dán altábornagy, gróf Ronow (a táblázat tévesen Fanow-nak írja), gr. Caraffa, gr. Löwenburg, báró Gersdorff (dán, és báró Virmond tábornokok. A nevesebb ezredek közül az expedícióban résztvettek Viard, Wachtendonk, gróf Croix, De Wendt, gr. Altheim és Faber, továbbá három dán ezredes, Osten, Emden és Maltzan.

A sereg zöme lovasságból állott, 56 századból. Gyalogsága pedig 51 zászlóaljából. Létszáma kb. 16.000 fő lehetett, Herbeville lassú előrehaladása miatt Bécsben nagy volt az elégedetlenség. Eugen herceget is nyugtalanította ez a körülmény,³⁸ pedig a marsall az adott körülmények között gyorsabban nem haladhatott, s még ha hamarébb is ért volna a Tiszához, a túlsó partra át nem juthatott, amíg úszó hidanyaga Szeged alá nem érkezik. Igazolására Szegedről részletes jelentést is küldött az Udvari Haditanácsnak,³⁹ amelyben újból hangsúlyozta azt, hogy nem vállalhatja a felelősséget Nagyvárad esetleges elvesztéséért, mert hajói még nem érkeztek meg s bár Schlik lovassági tábornok mindent elkövet a sereg kellő élelmezése érdekében, csapatai mégis éheznek, nyomorognak. Sőt a Budán hozzá csatlakozott rákokat is okolja a késedelemért, mert fegyelmetlen és garázdálkodó magaviseletükkel még jobban nehezítették seregének sorsát. Helyzetéről különben állandóan tájékoztatta Rabutin marsallt és Nagyvárad várparancsnokát Fels gróf ezredest.

Az algyői táborban volt a császári seregnek először alkalma kissé pihenni és Schlik előrelátása folytán Szegeden összegyűjtött élelmi készletből magát némileg felfrissíteni. A Duna-Tisza között elszéledt rákok pótlására itt csatlakozott Herbevillehez egy Eszék vidékéről jövő, kissé jobbnak látszó és jól felszerelt rác csapat. Október 8-án reggel Herbeville már attól félt, hogy várva várt hajói valahol útközben végleg megfeneklettek. Ezért Szegeden tutajokat készíttetett, hogy híd hiányában valahogy ily módon szállítsa seregét a Tisza túlsó partjára.

Estére azonban végre megérkeztek a hajók Szegedre. Október 9-én a Csongrádról szintén Algyőre érkezett hidanyag segítségével, korán reggel megkezdték a hídverést. Mivel kevés hajója volt, kombinált hidat építtetett; a part szélén bakokra fektették a híd pallóját. Délig elkészült a híd

³⁸ „Ich bekenne, dass dieser Zug bei dieser späten Jahreszeit, wo in Ungarn das üble Wetter gar bald einzufallen beginnt ziemlich gefährlich sei, und daher um so geschwinder ausgeführt werden müsste, was man zu thun vorhat.“ Közli a Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen VII. kötet 448. old.

³⁹ Kriegsarchiv Feldakten Ungarn 1705—10—ad. 2.

és Herbeville seregének eleje 2 és 3 óra között átkelt a folyón. 10-én reggelig átszállították a poggyász egy részét, azután átkelt a sereg másik fele, végül a parancsnokság. Délután 4 órakor, az utóvéd átkelése után, lebontották a hídat. A hídverést és átkelést a kurucok nem zavarták, úgy-hogy a németek 10-én délután Hódmezővásárhely alatt nyugodtan táborba szálltak. A lakosság ugyan innen is elmenekült előlük, de a község bőséges élelmiszerkészlete a császáriak kezébe jutott. A sereg innen október 13-án Szentesre, majd a szokatlan forróság és vízhiánytól sokat szenvedve, 14-én Endrődre a Körös partjára érkezett. Itt kénytelen volt egy napot vesztegelni, hogy az előző napi fáradalmak miatt lemaradt gyalogságot bevárja (ezeket parasztszekereken szállították a sereg után), és hogy a Körösön a szekereken magukkal hozott csónakok segítségével hídat veressen.

Herbeville október 16-án csak Mezőtúrig tudott továbbjutni s ott újból kénytelen volt kenyérsütés miatt egy napra megállapodni. Csongrád óta itt találkoztak először újból ellenséggel. Károlyi 4 nappal előbb hagyta el ezt a helyet, de ott maradt portyázói a környéket ezen a vidéken ép úgy elpusztították, mint a Duna-Tisza közét. Herbeville csak rövid menetekben tudott e miatt továbbhaladni. Kisujszállás, Karcag, Nádudvar érintésével. 20-án ért Hajduszoboszló alá. Miután ezt a helyet is kiürítve találta, 22-én Debrecen felé indult abban a reményben, hogy ott Szegedhez hasonlóan pihenést és élelmiszerkészleteket fog találni. Óvatosan menetelt. Az erős elővédet Schlik lovassági tábornok vezette egy napi járófölddel Herbeville fő serege előtt. Debrecen előtt Herbeville egész seregét újból egy táborba gyűjtötte és mivel azt tapasztalta, hogy a hajdúvárosok lakossága a németek közeledtére rendszeren korán reggel szokta a községeket kiüríteni, ebbe, a városba meglepetésszerűen hajnalhasadta előtt vonult be. De a hajdúság e gazdag székhelyét is már teljesen üresen találta. A németek elől menekülő lakosságot a kurucok egy távolabbi erdőbe hajtották s ott körülöftgák, nehogy valaki közülük Debrecenbe visszatérhessen addig, amíg a császári sereg ott tartózkodik. A reményeiben csalatkozott Herbeville négy napig pihent az üres városban, azután október 27-én elindult Nagyvárad felé. Hajdubagason át 28-án érkezett Nagylétára s itt megosztotta seregét. Parancsnoksága a lovasság élén Diószegre, gyalogsága és ágyúi Pocsajra mentek, ahol használható híd vezetett a Berettyón keresztül.

Rákóczi nem volt kellően tájékozva Herbeville helyzetéről és szándékáról. Tudjuk azt, hogy seregével megakartja előzni a császáriakat és Herbeville útját állani, mielőtt

Nagyváradra érkezik. Amikor tehát október 16-án Tokaj alatt átkelt a Tiszán, azt hitte, hogy Károlyi, akit ő teljhatalmú intézkedési joggal ruházott fel a már a Tiszán átjutott kuruc hadak felett — e szándéka megvalósulása érdekében már minden lehető elkövetett. A helyzet azonban mást mutatott. Igaz ugyan, hogy úgy Károlyi, mint Esterházy Antal mindenütt a császáriak serege előtt jártak, mint azt a kiírt városok szemléltetően bizonyították, de semmiféle olyan intézkedésnek nyomát nem találtam, amelyből arra lehetne következtetni, hogy Károlynak valami talpraesett gondolata lett volna Herbeville útjának végleges megakasztására. Úgy ő mint Esterházy, még mindig a Duna-Tisza között bevált csipkedő, csiripelő, aprólékharcban látták feladatukat, holott az Erdély felé való versenyfutásnak most már utolsóelőtti állomásához érkeztek, úgy ők, mint a németek. Debrecen után pedig gyökeresen megváltozott a helyzet. A különféle vonalakon menetelő 5 harcosoportnak (Rákóczi, Károlyi, Esterházy A.) ebben az időben már feltétlenül egyesülnie kellett volna a döntő csapásra, vagy legalább is egymáshoz elérhető távolságban, oly módon gyülekeznie, hogy Herbevillet közrefogják. Abban az időben amikor a császári sereg Debrecen elhagyta, a fejedelem udvari hadaival Nyiregyházán, Nyirbátoron, Tasnádon keresztül október 22-én Szilágyosomlyóra érkezett. Itt csatlakozott hozzá Esterházy serege, míg Károlyi valahol Nagyvárad és Szilágyosomlyó között portyázott anélkül, hogy Nagyváradot erősebben körülzárta volna.

Károlyi úgylátszik, azt szerette volna, ha a fejedelem udvari hadai élén egyenesen Erdélybe vonul. Erre azonban Rákóczi nem vállalkozott. A Tiszán való átkelés után, október 16-án, levelet küldött Károlynak, amely fényt derít szándékaira.⁴⁰ Ezt írja: „Én megvallom repülnék, ha repülhetnék, de sok gondolkodásaim között alig tudok magamban determinálnom tanácsos legyen-e Erdélybe Kegyelmed nélkül való bemenetelem vagy sem, mivel az mellettem lévő had, ha sietek, lehetetlen, hogy elérkezzék. Midőn leginkább ezen elmélkedtem volna, érkezék az Kegyelmed levele, melybe tudósít az ellenség még az elmúlt szombaton való által költözéséről. Csudálom, megvallom, hogy azon költözés alkalmatlansága mind Bottyán s mind pedig az Kegyelmed részéről oly csendesen mene véghez. Veszem most Esterházy Antal uram levelét is, melybe tudósít Debreczenhez való érkezéséről, de semmi hire az ellenség felől nem lévén és az földnek csinyát nem tudván, úgy látom sok féle gondolkodási vannak. Kegyelmed azért, ne csak tudósítson, de opinióját

⁴⁰ Károlyi-Oklevéltár: V. kötet 515—14. oldal.

is az conjucturákhoz képest alkalmaztatván, adja ő Kegyelmének; mivel van parancsolatja, hogy mindenekbe követője legyen.

Én megvallom még most is alig tudom azon ellenségnek állandó szándékát fel vennem, de akármit akarjon..... jónak látnám,..... hogy Esterházy Antal uram Somlyó felé venné útját, az hol Kegyelmed is velem megegyezvén bemehetnének, és Isten szent kegyelmébül ott is operálnának az ellenség ellen. Ha pedig Várad felé gyűne, in illo casu is ha nem impediálhatná útját Kegyelmednek, jobb volna ugyan csak Esterházy Antal urnak felém Somlyó felé gyűni, Kegyelmed pedig az lovas egy részével vigyázna az ellenségre. Forgács uram nekem ír Kolozsvárrul, jó, de mihaszna, nem bizhatni az erdélyi dispositiókhoz. Ha csak Kegyelmed levelei által nem kormányozza Antal ur elméjét, igen hamar desperál; valamely kemény' az föld csinnyát tudó embert kellene melléje küldeni. Én mind ezek iránt elvárom az Kegyelmed tudósítását."

Hogy Károlyi e fejedelmi parancs után miképen intézkedett, nem tudjuk. E napok hadieseményeinek reconstruálására igen nagy hiányt jelent az, hogy Károlyi levelei ezekből a napokból eddig nem kerültek elő. Pedig az a körülmény, hogy a fejedelem november 1-étől kezdve jóformán naponta küldött hozzá levelet, azt mutatja, hogy nem volt vele egy táborban, Esterházy Antal pedig, miután seregét október 22-e körül Szilágysomlyó vidékén Rákóczi táborába vezette, egy időre távozott az események színteréről. Arról értesült ugyanis, hogy felesége halálosan megbetegedett. A fejedelem engedélyével hazautazott s november 5-én már Szatmárról értesítette Károlyit, hogy Forgách Simon gróf tábornagy is csatlakozott már Rákóczihoz, így az összes csapatok Magyar-Egregy és Karika táján táboroznak.⁴¹

Herbeville serege október 29—30-án Pocsaj és Diószeg környékén telepedett le, 30-án jelentkezett táborában Becker ezredes, akit ő még Szegedről küldött előre Nagyváradra pénzzel és közeledésének hírével. Becker akadálytalanul a várba jutott, mert a kurucok már egy héttel azelőtt elvonultak Nagyvárad alól. Herbeville ezután fényes kíséret élén, 31-én Nagyváradra bevonult és következő napon odaértek társzekerei is, a vár élelmezésére szánt készletekkel. A marsall tehát feladatának első részét teljesítette és rövid pihenés után, a Szamos földje felé indult, hogy Erdélybe betörjön.

Rákóczi 1705 november 11-én a Zsibói-szoroshán akarta

⁴¹ U. o. 320. oldal.

útját állni de vereséget szenvedett.⁴² Herbeville e csata után most már akadálytalanul tovább vonulhatott s november 26-án Gyulafehérváron találkozott a Nagyszebenből elébe siető Rabutinnel. A marsall tehát feladatának második részét is teljesítette, az összeköttetés az eddig magára hagyatva tengődő kis erdélyi császári sereg és a magyarországi főszereg között létrejött.

Markó Árpád.

---

⁴² A zsibói csata előzményeinek és lefolyásának leírását lásd: „II. Rákóczi Ferenc a hadvezér“ című könyvem, Magyar Tudományos Akadémia kiadása; Bpest, 1954. 289. és következő oldalain.